

Eessõna

Eesti Vabaõhumuuseumi Toimetiste sarja seitsmes väljaanne kannab seekord alapealkirja „Aja kaja“. Selles peegelduvad nii kogumikus avaldatud mälestused 2022. aastal 65. juubelit tähistanud vabaõhumuuseumi algusaastatest kui ka muuseumi praeguste teadurite töövaldkonnad, mis on pühendatud meie arhitektuuripärandi ning omaaegse eluolu uurimisele ja vahendamisele – endisaja kajade kinnipüüdmisele ja edasiandmisele.

Tänavu täitub 95 eluaastat põlisel muinsuskaitstal, legendaarsel restaureerimisarhitektil Fredi Tompsil, kes on üks Eesti Vabaõhumuuseumi rajajaist. Tema sõnutsi toimus 1957. aastal loodud vabaõhumuuseum justkui mälestusmärk eesti talule ning selle väljavõtlemine ajal, mil toimus kolhooside loomine ja talumajanduse hävitamine, oli omajagu keeruline ülesanne.

Åastatel 1959–1962 töötas Fredi Tomps vabaõhumuuseumis arhitektina, tegeledes muuseumi üldplaneeringu, eksponaathoonete paigutuse ja haljastuse küsimustega. Tema suurimaks teeneks on hoonete muuseumisse ületoomise ja taaspüstitamise meetodika väljatöötamine, mis toimib tänaseni. Kogumikus avaldatud emotsionaalses intervjuus kõneleb Tomps oma kujunemisteest, vabaõhumuuseumi rajamisest, ekspositsiooniehitusest ning siin töötatud noorusaastate õnnestavast loomingulisest palangust.

Fredi Tompsi meenutustega haakub Elo Lutsepa ülevaade Öismäe uudismaa-asundusse rajatud Kibuvitsa talu hoonekompleksist, millest sai vastloodud vabaõhumuuseumi esimene töomaja ehk kontor. Tegemist oli arhitekt Herbert Johansoniga suve-majaga, omas ajas sedavõrd tähelepanuväärse ehitisega, et see valiti Eestit esindama 1939. aastal Helsingis toimunud Põhjamaade elamunäitusele. Muuseumitöötajate kasutuses oli stiilne hoonekompleks kuni 1969. aastani, mil see hävis tulekahjus.

Hanno Talving on tegelenud põhjalikult Eesti vallamajade uurimisega. Tema artikli teemaks on vanade vallamajade vähemtuntud osa – arestikambrid. Nimelt pidi vastavalt 1889. aasta Balti kubermangude kohtureformi nõuetele valla- ja kohtumajas olema kaks arestikambrit – üks meestele, teine naistele. Millised nõuded olid kehtestatud kinnipeetute kohtlemiseks ning kuidas arestikambrid kasutust leidsid, saab teada omaaegsetest kohtutoimikutest pärit mahlakate seikadega võrreldud kirjutisest.

1920.–1930. aastatel võeti Eesti Vabariigi ehituspoliitikas suund eelistatavalt kodumaiste tulekindlate ehitusmaterjalide kasutamisele. Elvi Nassar kirjutab Eesti esimesest tulekindla savi kaevandusest Võrumaal ja selle asutajast, värvikast ja vastuolulisest ärimehesest Peeter Matzist (1888–1973). Just tema tegevuse tulemusel hakati uurima tulekindla savi esinemist mujalgi Eestis ja rajati mitu uut kaevandust ja tööstust.

Ka külalisautori, EKA kunstiteaduse tudengi Monika Süvari artikkel räägib tulekindlast ehitusmaterjalist, aastasadu meie maa- ja linnaehitistes kasutatud paekivist. Paas oli 20. sajandi alguseni odavaim tulekindel materjal. Artiklis vaadeldakse väljaspool Tallinna asuvaid esinduslikke paearhitektuuri näiteid Eesti Vabariigi sõjaeelsest perioodist.

Heiki Pärdi tutvustab Tartumaal asuva Univere taluhäärberi ehitamise lugu. Selle teeb eriliseks asjaolu, et tänu pererahvale on säilinud käsikirjaline ehitusleping aastast 1906, haruldane ehitusajalooline dokument, mis kirjeldab üksikasjalikult hoone kõiki ruume ning neis kasutatud ehitusmaterjale ja -võtteid. On tähelepanuväärne, et hoone on säilinud suuremate ümberehitusteta ning taluperemehest tellija ja ehitaja mõtted on selles tänaseni jälgitavad.

Kogumiku lõpuosas avame uue rubriigi „Eriline maja“, kus avaldame valiku EVM maa-arhitektuuri keskuse Facebooki lehel tutvustatud silmapaistvatest maaehitistest. Seekordsesse toimetiste numbrisse on valitud eelnevaid artikleid täiendavad näited: Eesti vanim vallamaja Vana-Kuustes, paearhitektuuri esindav Raikküla ministeeriumikool ning silmatorkav, erilise looga Hagumäe talu rahvusromantiline elamu-suvemaja Kuusalu vallas Tsitre külas.

Head lugemist!

Maret Tamjärv

EVM teadur-kuraator, toimetaja

Foreword

The seventh publication in the series of *Proceedings of the Estonian Open Air Museum* bears the subtitle *The Echo of Time*. It includes both the memories from the early years of the open-air museum, which celebrated its 65th anniversary in 2022, as well as reporting on the current activities of the museum's researchers. As a whole, the research at the museum is dedicated to studying and mediating our architectural heritage and past living conditions, by capturing and passing on the echoes of the past.

This year, Fredi Tomps, the venerable heritage protector and legendary restoration architect, who is one of the founders of the Estonian Open Air Museum, turns 95. According to him, the open-air museum, created in 1957, functioned as a kind of memorial to traditional Estonian farms, and fighting for it at a time when Soviet collective farms were being organised and individual farming was being destroyed was quite a complicated task. From 1959 to 1962, Fredi Tomps worked as an architect at the open-air museum, dealing with issues related to the museum's general planning, the layout of the architectural exhibits, and landscaping. His greatest contribution is the development of a methodology for transporting the buildings to the museum and rebuilding them. A method that is still in use today. In an emotional interview published in this issue, Tomps talks about his development, the establishment of the open-air museum, the construction of the exposition, and the success of his creativeness in his youth.

Fredi Tomps' recollections are complemented by Elo Lutsepp's overview of the Kibuvitsa farm building complex built in the Õismäe settlement, which became the first office of the newly created open-air museum. Initially, this was the summer resi-

dence of architect Herbert Johanson, a building that was so remarkable at the time that it was chosen to represent Estonia at the Nordic Housing Exhibition in Helsinki in 1939. The stylish building complex was used by the museum staff until 1969 when it was destroyed by fire.

Hanno Talving has extensively researched Estonian municipal buildings. The subject of his article is detention cells, a lesser-known part of the old rural municipality buildings. Namely, based on the judicial reform enacted in the Baltic provinces in 1889, the municipal and courthouses were required to maintain two detention cells, i.e. one for men, and another for women. Information on the requirements that were established for the treatment of detainees and how the detention cells were to be used can be found in his writing spiced with juicy facts from the court files of the day.

In the 1920s and 1930s, the use of local fire-resistant building materials was promoted by the construction policy of the Republic of Estonia. Elvi Nassar writes about Estonia's first refractory clay mine in Võru County and its founder, the colourful and controversial businessman Peeter Matz (1888–1973). As a result of his activities, the presence of fireproof clay started to be investigated elsewhere in Estonia, and several other mines and industries were established.

In her article, Monika Sūvari, an art history student at the Estonian Academy of Arts, also deals with a fire-resistant building material, i.e. limestone that has been used for hundreds of years in Estonia's rural and urban buildings. Until the beginning of the 20th century, limestone was the cheapest available fireproof building material. The article examines representative examples of limestone architecture located outside of Tallinn, which date back to Estonia's pre-war period.

Heiki Pärdis introduces the building history of the Univere farmhouse in Tartu County. What makes it unique is the fact that, thanks to the family, a handwritten construction contract from 1906 has been preserved. This rare historical document provides a detailed description of all the rooms, as well as the materials and techniques used to construct the building. It is remarkable that the building has survived without any major reconstructions, and the ideas of the farmer, who owned and built the house, are still available to us today.

We have added new section titled "Exceptional House" to the end of the publication, where we have published a selection of the outstanding rural buildings presented on the Facebook page of the Estonian Open Air Museum's Centre of Rural Architecture. This issue of the *Proceedings* includes examples that supplement the foregoing articles, i.e. Estonia's oldest rural municipality building in Vana-Kuuste; the Raikküla school, an example of limestone architecture; and the eye-catching National Romantic style summer house on the Hagumäe farm in Tsitre village in Kuusalu parish.

Enjoy reading.

Maret Tamjärv

Researcher-curator and editor, EOAM